

Жива спадщина: нове унікальне видання праць В.О. Сухомлинського

Наталія ДІЧЕК,

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач відділу історії педагогіки

Інституту педагогіки НАПН України

У червні 2016 р. побачила світ книжка «Я розповім вам казку... Філософія для дітей», створена за спадщиною видатного українського педагога і дитячого письменника Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970). Як зазначено в анотації і передмові до неї - це «найповніша на сьогодні збірка творів для дітей» славетного Вихователя. До неї увійшли зібрані з усіх відомих нині джерел (опубліковані видання казок, притчі і бувальщини, що помістив В.О. Сухомлинський у різних педагогічних творах) короткі оповідання і казки для дітей, починаючи від дошкільнят і закінчуючи старшокласниками.

Чому «філософія для дітей»? Тексти означеної книжки присвячені морально-етичному розвитку дошкільнят та школярів. Вони постають дієвим інструментом, помічником для вихователів, учителів і батьків, адже в них порушуються посутні питання буття людей, що мають бути розтлумачені маленькій особистості, збудити в ній власне ціннісне ставлення й сформувані розуміння непростих життєвих ситуацій. Отже, у книжці реалізуються складні завдання підведення дитини до осмислення основ природного і соціального світу, місця і призначення людини у ньому, питання пізнання і самопізнання, що власне й становлять предмет філософії як особливого різновиду духовної культури [13, с. 670]. Водночас видання призначається і безпосередньо для дітей. Адже авторський текст написано, по-перше, легко сприйнятливою, емоційно забарвленою мовою, по-друге, у формі діалогу, бесіди з читачем, що забезпечує не лише цікавий і корисний виклад, а й довірливість спілкування.

Укладачем збірки творів є Ольга Василівна Сухомлинська, донька педагога і найглибший на сьогодні, послідовний і невтомний дослідник та збирач його спадщини. Їй належить оригінальна концепція композиційної побудови книжки, адже це не тривіальний збірник літературних мініатюр на морально-виховну тематику, а видання, що підпорядковується важливій ідеї - втілити у життя вимріяний В.О. Сухомлинським, але не зреалізований ним через передчасну смерть, проект публікації у логічному поєднанні етико-педагогічних порад. Василь Олександрович розробив їх, помістивши у педагогічному творі «Як виховати справжню людину» (вперше надрукований 1975 р., згодом неодноразово перевидавався), і численних написаних ним для дітей коротких оповідань і казок, що мають у формі художнього слова супроводжувати педагогічні поради й унаочнювати їх, збагачуючи сприйняття емоційно-ціннісними барвами. Додамо, що про публікацію такої книжки довго мріяла й сама Ольга Василівна - це вона зазначила у вступі до книжки.

Отже, одна частина нової книжки - це вибрані уривки з твору В.О. Сухомлинського «Як виховати справжню людину», що складається з 59 бесід про найважливіші проблеми морального виховання. Цей твір педагог створював протягом 1967-1970 років, а першу публікацію за авторським рукописом підготовлено 1989 р. у московському видавництві «Педагогика». Вважаємо його яскравим зразком повчальної літератури, яка має і пряме повчання, і опосередковане засобами художнього слова (короткі оповідання й майстерні замальовки з життя, найчастіше з досвіду самого педагога, авторські і народні притчі тощо). До розглядуваної книжки дібрано міркування педагога про складний процес виховання людини, передусім - формування її моральної свідомості.

Друга частина книжки - це власне казки педагога. Зазвичай вони не мають, як наприклад,

байки, сформованих наприкінці моральних висновків («мораль байки»), а скоріше відображають його роздуми: з приводу краси і її значення у людському житті, сутності щастя й горя; формування у дитини ставлення до світу, живої і неживої природи, найближчих людей (мама, тато, дідусь і бабуся, сестри і брати) і до людей взагалі, а також до «інших» людей; про розвиток моральних чеснот і бажань, радість пізнання і праці, про Батьківщину. В.О. Сухомлинський убачав у казках величезну морально-естетичну силу, бо «без казки - живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, - неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови, як певного ступеня людського мислення і мови» [9, с. 177].

Казки педагога звернені насамперед до дітей дошкільного і початкового шкільного віку й у цьому його переконання, що з ранніх пір їхнього життя варто привертати значну увагу, докладати зусилля до формування моральних уявлень про добро і зло, моральних цінностей.

Структурно видання «Я розповім вам казку... Філософія для дітей» у заздалегідь означеній укладачем О.В. Сухомлинською послідовності охоплює сім розділів. Відповідно до етико-виховного сенсу їх скомпоновано так, аби розгортання матеріалу починалося з питань і проблем більш зрозумілого і знайомого дитині світу родини і довкілля, спонукало до розуміння себе і своїх порухів та вчинків, до усвідомлення навчання і школи як життєдайного джерела розвитку і завершувалося міркуваннями про «вищий вияв моральності - патріотизм» [1, с. 12]. Кожний розділ (крім першого) починається з викладу педагогічних думок В.О. Сухомлинського про доконечні аспекти життя, а далі вміщено добірку художніх творів для дітей, що ненав'язливо, делікатно ілюструють їх моральний сенс, або можливий варіант вибору й оцінки описуваного явища чи поведінки.

Саме такий винятково оригінальний спосіб осучаснення етико-педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського обрала автор-укладач, завдяки чому моральні повчання і художні дитячі твори педагога набули нового, цілком сучасного звучання.

Задум видання сформувався у В.О.Сухомлинського в результаті тривалої успішної педагогічної роботи у стінах Павлівської школи, яку він очолював понад 22 роки [10, с. 6]. Сам педагог так писав про це в одній із останніх своїх праць «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» (1969-1970): «У виховній роботі нашої школи протягом багатьох років сформувалася система етичних бесід з вихованцями, вироблено тематику, складено посібник з етики для вихователя й етичні хрестоматії для читання вихованцями різного віку в школі і сім'ї. У нас створено спеціальну етичну хрестоматію, яка вмістила дві тисячі оповідань і казок повчального характеру. У них розкривається багатогранний зміст етики» [2, с. 123].

Зміст згаданих малих літературних форм не лише відповідає певному віку дітей, а отже й рівню їхніх уявлень і напрямам інтересів (дошкільнята, учні 1 -2-х, 3-4-х, 5-7-х, 8-10-х класів), а й за допомогою художніх образів збуджує роботу серця й думки вихованців. Тобто, як стверджує О.В. Сухомлинська, «сам Василь Олександрович розглядав оповідання і казки передусім як художньо-ілюстративну складову етичного виховання» [1, с. 6]. Тонко розуміючи душу дитини, потенціал й енергетику слова, педагог зумів так викласти у творах зазначеного жанру моральний сенс певних життєвих ситуацій, явищ, випадків, вчинків, що повчальність не постає на першому плані, залишається ніби прихованою. Водночас відбувається передача етичних максим, моральних законів і правил від вихователя до вихованця шляхом сприйняття їх «розумом серця», через «вогник почуття».

Прочитання книжки переконує у наявності в її автора кількох ціннісних «вузлів», які визначають архітектуру казкового світу складених ним дитячих творів. Це - Слово, Природа, Мати, Людина, Рідна Земля. Навколо них розгортаються сюжети оповідань, притч, казок.

Аби глибше зрозуміти значення щойно опублікованої книжки, варто трохи зануритися у виховну лабораторію педагога-гуманіста. Згадаємо, що у таких всесвітньо відомих творах педагога як «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа» відображено вражаючі і водночас науково-обґрунтовані описи методики занурення дітей в атмосферу природи і слова. Адже

педагог вважав, що «красу діти не можуть пізнати без яскравого емоційного слова вчителя про красу навколишнього світу. Але слово про красу естетично впливає на дитину, якщо вона побачить красу своїми очима» [6, с. 370].

Тонкий психологізм педагогічних розмислів В.Сухомлинського був результатом не лише властивої йому виняткової інтуїтивності й чутливості, а й глибокого вивчення здобутків тогочасної психології. Він писав, що споглядання і слухання, переживання побаченого і почутого під час подорожей у світ краси (водив своїх вихованців на екскурсії і в походи на луки, берег ставка і річки, у тінисту діброву, плодовий сад, поле в різні пори року, заглиблюючи їх у спостереження, аналіз явищ природи) дає змогу дітям відчувати важливі відкриття. Реакція «ніжних клітин їхнього мозку» на об'єкти сприймання така чутлива, що «нормально працювати вони можуть лише за умови, коли об'єктом сприймання, осмислення є образ, що його можна бачити, чути, до якого можна доторкнутися» [3, с. 34]. Пояснюючи, чому діти так люблять казки, педагог писав, що розвиток мислення дитини - думання - відбувається тоді, коли перед дитиною постає або наочний, реальний образ, або такий яскраво створений словесний образ, що дитина немовби бачить, чує, відчуває на дотик те, про що розповідають [там само].

Тому на початковому етапі підготовки дітей до школи Василь Олександрович збагачував пізнавально-емоційні процеси розповідями казок і спонуканням до їх малювання, що посилює ефективність властивого дітям мислення образами. Він тлумачив казку як «свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки й мови» [3, с. 33].

Щоб відчувати глибинну правоту педагога і «побачити» як він здійснював розвиток дитини, наведемо такі рядки з його книжки: «Тихий літній світанок. Ми з дітьми прийшли на берег ставка. На наших очах народжується неймовірна краса - вранішня зоря. Але зрозуміти її по-справжньому - побачити розумом і відчувати серцем - можна лише з допомогою поетичного слова. І ось діти чують і відчувають найтонші емоційні відтінки слів зоря, світанок, почало світати, небосхил, схід... Я розповідаю тут саме складену казку про богатиря, який засіяв макове поле, що ми бачимо на сході... Кожний переживає ні - з чим не зрівняний стан одухотворення; слово у ці миті живе у дитячій душі своїм дивовижним тонким життям, саме у ці хвилини натхнення красою поетичне слово стає для дітей живою, відчутною реальністю думки. Чим глибше одухотворює, підносить маленьку людину слово, тим більш сприйнятливим, чулим до думки стає мозок - у цьому переконали мене тисячі спостережень» [8, с. 259].

Цитований опис навчально-виховної методики є не лише поетичним зразком, а й яскравим унаочненням цілком наукової тези В.Сухомлинського: «Мозок, на який вам вдалося вплинути чарівним поетичним словом, набуває здатності до запам'ятовування» [там само, с. 258]. Це сильніше тим, що перед дітьми зовсім не ставиться мета «запам'ятати».

Суттєво значущим аспектом духовної культури нашого народу є любов до природи, поетичність її сприйняття і відображення у фольклорі. Пройнятий цими традиціями, В.Сухомлинський запровадив для наймолодших школярів уроки під голубим небом, під час яких привчав дітей милуватися і захоплюватися довкіллям, співпереживати рослинам і тваринам, одушевляти їх. Свого часу Василь Олександрович не остерігався висловлювати непопулярні переконання у тому, що дитина-людина має ставитися до природи з пошаною, відчувати себе м частинкою і добре усвідомлювати: людина до того часу сильна і могутня, доти вона вірний син матері-природи, який вміє берегти почуття вдячності до неї... [7, с. 559]. Це ментальнісне обоження землі-природи український педагог вважав першоосновою освітньо-виховного процесу.

Однак за життя Василь Олександрович не встиг реалізувати своє прагнення оприлюднити порадник із морального виховання і хрестоматію з етики до нього. І все-таки його мрія здійснилася. Здійснилася завдяки зусиллям щирого послідовника його ідей - доньки, і саме у формі книжки «Я розповім вам казку ...», підготовленої згідно з намірами і бажаннями педагога. Поцінуємо її як нове видання, що оригінально актуалізує здобуте видатним мислителем знання.

На нашу думку, те, що останніми роками життя В.О. Сухомлинський працював над творами етико- педагогічного спрямування, пов'язаними з проблемами морального виховання людини, є знаковим. Саме в них найвиразніше представлено систему його етичних поглядів. Якщо заглибитися в історію розвитку філософії і педагогіки, то пересвідчуємося: всі видатні педагоги розвивали певні положення того філософського дискурсу, до якого тяжіли і який вважали доцільним для досягнення певної виховної мети. Більшість видатних філософів розробляли власні етичні моделі як системи моральних норм і цінностей. Пояснити це можна спорідненістю предмету вивчення і філософії, і педагогіки, яким є людина. Саме у сфері визначення цілей, шляхів і методів формування етичної позиції та світоглядних принципів особистості найбільше дотикаються одна до одної пізнавальна сутність філософії і практична - педагогіки. Тому не дивно, що найталановитіші вчені-педагоги впродовж своєї практичної діяльності піднімаються до вершин філософських узагальнень, як це відбулося і з В.О. Сухомлинським [11]. Його філософсько-етична позиція сягнула вершин вселюдської універсальності.

В одній із процитованих думок Василя Олександровича вжито вислів «казка повчального характеру». Не можна уявити моральне виховання без повчання, а повчання без Слова. Його педагог вважав могутнім засобом вчителя, таким як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, бо слово - «це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [4, с. 160].

У своїх художніх творах для дітей він дав зразки повчань, що здатні викликати відповідну виховному задуму емоцію, яка є початком морального переконання, а далі - усвідомленого прийняття морального правила. Недаремно О.В. Сухомлинська зазначила у вступі до книжки, що розроблені педагогом етичні бесіди з вихованцями фактично охоплюють увесь процес життєдіяльності дитини і слугують формуванню «рефлексивного, творчого і критичного мислення, усвідомленого прийняття моральних правил і норм, взірців духовної культури, вміння слухати і чути іншого» [1, с. 6-7].

Повчальність як педагогічний засіб спрямована насамперед на забезпечення, встановлення позитивних взаємин людини (дитини) з соціумом, створення сприятливих моральних зв'язків зі світом, передачу життєвих цінностей від пращурів нащадкам. На думку українського культуролога В. Мовчан, саме повчальність допомогла українському народу у часи бездержавного існування зберігати здобутий досвід моральних зв'язків зі світом, етичні традиції та ідеали [12]. А чи корисні повчання нині? Як один із способів передачі моральних цінностей, досвіду - безперечно, адже соціалізація - це й наuczіння моральних правил. Попри численні сучасні дискусії з приводу доцільності спеціального навчання моралі, поділяємо позицію В.Сухомлинського щодо доцільності моральних повчань, бо досвід виховної роботи переконливо засвідчив корисність цілеспрямованого впливу вчителя на формування дитячих інтересів, якостей особистості, бажань і потреб. Безумовно, казки і твори В.О. Сухомлинського - логічне продовження вітчизняної культурної традиції повчання.

У казці педагог убачав навчальний, духовний і патріотичний потенціал, визначав її сутність як «благородне і нічим не замінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки - в глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця й розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона - творіння народу» [3, с. 177]. Василь Олександрович новаторськи використовував виховні і дидактичні Можливості цього різновиду усної народної творчості. У ході довготривалого педагогічного експерименту з молодшими школярами він зробив принципово важливе узагальнення: «Казка, гра, фантазія - животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Багаторічний досвід переконує, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думок, який пробуджує до активної діяльності

мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів - живою реальністю мислення. ... Мої вихованці не оволоділи б навичками абстрактного мислення, якби в їх духовному житті казка не стала цілим періодом» [там само, с. 176-177].

Зібрані у книжці «Я розповім вам казку... Філософія для дітей» казки й оповідання мають безцінний повчально-виховальний потенціал, розкривають багатство рідної мови. Водночас у книжці є відчутною традиція класичної і народної повчальності, розвинена Василем Олександровичем згідно з його системою гуманістичних, особистісно орієнтованих етичних поглядів.

У цілому радимо тим, хто візьме до рук цю книжку, спочатку дуже уважно прочитати вступ, написаний О.В. Сухомлинською, де пояснено і основну ідею збірки, і те, як з нею працювати та використовувати.

Упевнені, книжка допоможе батькам або вчителю знайти переконливі докази цінності тих якостей чи рис характеру, моральних уявлень про належне, що прагнулося б сформувати у вихованцеві. А дитина, читаючи цю книжку, збагатить свою мову, розвине душевну чутливість і пройметься пошаною до рідної землі і до Педагога, який подарував їй хвилини зачарування казкою.

Література

1. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку Філософія для дітей / Василь Сухомлинський; уклад О.В Сухомлинська - Х.: ВД «Школа», 2016 - 576 с.
2. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 1. - К.: Рад. школа, 1976 - С. 55-208.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 3. - К.: Рад.школа, 1977.-С. 9-279.
4. Сухомлинський В.О. Слово про слово / В О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 5. - К.: Рад школа, 1977 -С. 160-167.
5. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд // Вибрані твори: В 5-ти т. - Т. 5. - К.: Рад. школа, 1977. - С. 551-562.
6. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / В.О Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 4. - К.: Рад. школа, 1977 -С. 7-391.
7. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд // Вибрані твори: В 5-ти т. - Т. 5. - К.: Рад. школа, 1977. - С.551-562.
8. Сухомлинський В.А. Чем лечат мозг - мыслью, трудом, творчеством - или лекарством? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) / В А. Сухомлинский // Обережно: дитина! В.О. Сухомлинский про важких дітей: те- мат. зб. - Луганськ: ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. - С. 240-263.
9. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания) / Сост. О В. Сухомлинская. - М.: Педагогика, 1989. - 288 с.
10. Сухомлинська О.В. Школа Сухомлинського у Павлиші - погляд крізь призму часу: науково-популярне видання / Ольга Сухомлинська. - К.: Пед. думка, 2013. - 124 с.
11. Дічек Н.П. Повчальність у спадщині В.О Сухомлинського як продовження культурної традиції / Н П Дічек// Педагогіка і психологія - 2003. - №3-4. - С 31-40.
12. Мовчан В. Моральне повчання в українській культурі / В. Мовчан // Діалог культур: Україна у світовому контексті: матер. 1-х міжнар. філософ.-культуролог. читань. - Львів: Каменяр, 1996. - С 82-100.
13. Філософський енциклопедичний словник. - К.: Абрис, 2002. - 987 с.

Анотації

Наталія ДІЧЕК

Жива спадщина: нове унікальне видання праць В.О. Сухомлинського

У статті розкрито морально-етичний потенціал книжки «Я розповім вам казку... Філософія для дітей», створеної за спадщиною видатного українського педагога і дитячого письменника Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970). Обґрунтовано актуальність прийомів повчальності на основі казок і коротких оповідань, використаних ним для формування морально-ціннісних уявлень і переконань дитини. Доведено, що вони є продовженням української культурної традиції повчальності, дієвим засобом розвитку мислення і моральної свідомості.

Ключові слова: О.В. Сухомлинський, казки, дитяча література, повчальність, моральне виховання.

Наталья ДИЧЕК

Живое наследие: новое уникальное издание трудов В.А. Сухомлинского

В статье раскрыто морально-этический потенциал книги «Я расскажу вам сказку... Философия для детей», созданной на основе наследия выдающегося украинского педагога и детского писателя Василия Александровича Сухомлинского (1918-1970). Обоснована актуальность приёмов назидательности путём сказок и коротких рассказов, использованных им для формирования морально-ценностных представлений и убеждений ребёнка. Доказано, что они являются продолжением украинской культурной традиции назидательности, действенным средством развития мышления и нравственного сознания.

Ключевые слова: А.В. Сухомлинский, сказки, детская литература, назидательность, нравственное воспитание.

Nataliya DICHEK

Living Heritage: a new unique edition of V.O. Sukhomlynsky's works

The article discloses the moral and ethical potential of the only published book «I'll tell you a fairy story... Philosophy for Children», created by outstanding Ukrainian educator and children's writer Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970). The topicality of edification based by Sukhomlynsky on fairy illuminated the usefulness that kind of child's literature for forming the moral and value notions and beliefs, which, on the one hand are an extension of the Ukrainian cultural tradition of edification, and on the other - an effective means of developing thinking and moral consciousness.

Keywords: Vasyl Sukhomlynsky, fairy tale, child's literature, edification, moral beliefs.